

AYAZ İŞHAKİ'NİN ÜYGE TABA (EVE DOĞRU) ROMANINDA MİLLÎ VE DİNİ UYANIŞ

Yrd. Doç. Dr. Samet AZAP
Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilim ve Edebiyat Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
sametazap@ardahan.edu.tr

“Bayram kurbansız, kurban bayramsız olmaz”

Ayaz İshaki

Öz

Tarihsel hafıza, bireyin varlık alanını genişletmesini sağlayan bir depo gibidir. Geçmişte deneyimlenen her olay, bireyin hayatı daha farklı şekilde anlamlandırmasına olanak sağlarken edimsel bir kavrayışla yaşama tutunmasında da rol oynar. Ayaz İshaki, yaşadığı anılsal kopuşlarda kendi hayatı yanında, millî hafızayı da canlı tutarak milletin gelecek olgusunun şekillenmesine katkı sağlamıştır. “Yazar”, “gazeteci” ve “devrimci lider” gibi çok yönlü tanımlamalarla adı anılan İshaki, bu farklı meziyetlerini tek potada eritmiş kişilerdendir. Çalışmada, gerek çıkardığı gazete yazıları gerekse roman hikâye ve piyesleriyle, millî ve dinî ruhun uyanışını sağlayan Ayaz İshaki'nin var oluş öyküsü yanında *Üyge Taba (Eve Doğru)* romanının birey(ler)in gelecek algısının şekillenmesindeki etkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ayaz İshaki, uyanış, varoluş, millî hafıza

NATIONAL AND RELIGIOUS AWAKENING IN AYAZ İSHAKİ'S NOVEL ÜYGE TABA (TOWARDS HOME)

Abstract

Historical memory is like a store that enables an individual to widen his or her existential space. Each experienced past event helps an individual to make a different sense of life; at the same time, it enables to hold on to life with a performative understanding. Ayaz İshaki, with his life of instantaneous disengagements, contributed to shape the national future concept through keeping alive the national memory. İshaki is one of the people who holistically united virtues like “author”, “journalist” and “revolutionary leader”. In this study, the existential story of Ayaz İshaki, whose articles, novel, short stories and dramas ensured a national and religious awakening, will be analysed together with the effect of his novel *Üyge Taba (Towards Home)* on shaping the individuals' perception of future.

Key Words: Ayaz İshaki, awakening, existence, national memory.

GİRİŞ

Kazan Tatar edebiyatı, Türk kültür tarihi dairesine sağlam köklerle bağlı kendine has bir edebiyat oluşturabilmiş, güçlü yazar ve fikir adamlarına sahip bir edebi muhittir. Türk tarihinin önemli beşiklerinden olan İdil, sadece Kazan Tatar edebiyatı içerisinde değil, bütün Türk dünyasında kabul edilen bir yazar ve fikir adamı yetiştirmiştir. Ayaz İshaki, edebiyatın birçok dalında eser veren bir sanatçı olması yanında devrinin bireyi silikleştiren/pasifize eden baskıcı Sovyet zihniyetine karşı da bir mücadele sergilemiştir. Musabay: *“Onun, millî kurtuluş fikirlerinden ve o fikirlerin halk arasında yayılmasından korkan ve korunan Sovyet-Komünist yöneticileri önünde dehşetli bir addır”* (Musabay 1979: 35). Söylemiyle Ayaz İshaki'nin Sovyetler karşı gösterilen psikolojik savaşta önemli bir fikir adamı olduğunun altını çizer. Ayaz İshaki'yi oluşturan edebi çevreye yakından bakıldığında onu Türk dünyası edebiyatları ve ezilen Türk halklarının kurtuluş mücadelesi için önemi daha iyi anlaşılacaktır.

23 Şubat 1878'de Kazan ilinin Çistay ilçesinin Yevşirme köyünde dünyaya gelen Ayaz İshaki, iyi bir eğitim hayatı geçirir. Gençliğinde okuduğu, İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı *Tercüman Gazetesi* onun hürriyet fikirlerinin oluşumunda etkili olur. Ayaz İshaki, pek çok hikâye ve roman okuduğu Türk edebiyatını da yakından tanır (Kamelieva 2009: 46). Daha sonra Rus ve Batı edebiyatı ile yakından tanışır. Bu sentez; onun roman, hikâye ve piyeslerinde derinliğe kavuşmasında etkili olur. Bunların dışında Tatar Türklerinin hatta Rusya'daki bütün Müslümanların haklarını ve bağımsızlığını savunan makaleler yazar. Müslüman şûralarının organizasyonunda bulunur. Ancak 1917 Ekim İhtilali'ni ve Bolşeviklerin iktidarını benimsemeyen. Bu yüzden fikirleri ve faaliyetleriyle idealist bir Pantürkist olarak mücadeleye devam eder. Bu yolda hayatının yarısını sürgünde geçirir (İshaki 2014: V). Sürgünde kaldığı dönemlerde dahi yazma eyleminden vazgeçmeyen Ayaz İshaki, M. Emin Resulzâde'nin dediği gibi, *“Daima Türk Birliğinin, Türkçülük his ve cereyanının bütün Türk illeri ileri gelenlerinin düşünce ve çalışmaları üzerinde müessir olmasını özlerdi”* (Aküzüm 1979: 110). Mekân onun için dar anlamda Türkistan, geniş anlamda Turandı. Bu bakımdan bulunduğu yerin pek önemi yoktur; ister bir hapis hane koşusunda ister izbe bir otel odasında eline kalem geçen her yerde İsmail Gaspıralı'dan, Yusuf Akçuralı'dan miras aldığı “Türk Birliği” fikrini kâğıda dökmüştür.

Ayaz İshaki, hayatı boyunca çıkardığı *Terakki, Hürriyet, Tan, Tan Yulduzu, Tavış, İl, Söz, İl Sözü, Mayak ve Millî Bayrak gazeteleri ile Millî Yul ve Millî Bayrak* dergilerinin başyazarı ve kurucusu olmuştu (Akış 1979: 12). Bu dergiler vasıtasıyla halkın varoluş mücadelesinde Ruslaştırmaya karşı mücadele etmiştir. Ayaz İshaki'nin Ruslaştırmaya karşı verdiği mücadelenin işlendiği piyesi Züleyha'dır. Züleyha dramı yüzyıllardan beri Rusların Tatarları Hıristiyanlaştırmak için her türlü yola başvurarak uğraşmalarını konu almıştır. Eserde anlatılan olay gerçekten yaşanmıştır (Çağatay 1979: 179). Eserleri vasıtasıyla millî bilinci ayakta tutmaya çalışan Ayaz İshaki, Ahmet Mithat Efendi'nin kitaplarını, risalelerini

getirtiyor, Mısır'da yayımlanmakta olan dinî ıstılahlar hakkındaki kitapları, risaleleri mütalâa etmeye çabalıyordu (İshaki 1979: 203). Okuduğu kitaplarla kendi benliğini yeniden kuran ve Ruslaştırılmaya karşı bir duruş sergilemede fikir altyapısını oluşturan Ayaz İshaki'nin bu yönünü Devletşin şu şekilde vurgular: “Rusya’da XX. Yüzyılda Müslüman halkların millî-kurtuluş hareketinin doğuş ve gelişimini A. İshaki olmadan tasavvur etmek güçtür. Bu davaya en aktif surette katılan ve sık sık bu faaliyetin öncülüğünü yapan İshaki, Türk halkları kurtuluş hareketinin ideolojik yönünü tayin ediyordu” (Devletşin 1979: 23). İshaki romanları, hikâyeleri ve piyesleri yanında her fırsatta kaleme aldığı makaleleri vasıtasıyla Müslüman halkların millî-kurtuluş hareketini yönlendirmeye çalışırdı.

Ayaz İshaki'nin millî bilinci ayakta tutan yönlendirici tarafına dikkati çeken isimlerden biri de kendisi gibi fikir adamı olan Yusuf Akçuralı'dır. O, Ayaz İshaki'nin ilk eserleri yayımlanıp, topluma hitap etmeye başlayınca *Kazan Muhbiri* gazetesinin (1906 yılı 179. Sayısındaki) makalesinde, “Yeni büyük bir istidat doğdu” diyerek takdirlerini belirtmiştir.

Ayaz İshaki'nin fikir adamı kişiliği yanında, yaşanan trajedilere dikkati çeken çok yönlü yazarlık kabiliyeti hakkında da çeşitli görüşler vardır. Cemalettin Velidi, *Vakit* gazetesinde basılmış olan makalelerinin birinde Ayaz İshaki'nin edebi kudretini şu cümlelerle değerlendirmiştir: “Ayaz Efendi, sanat sanat içindir, diyenlerden değildir. O, sanatı ahlâk için bir yol diye bilenlerdendir. Onun her edebi eserine ahlâki ve içtimai bir ideal esas olmaktadır. O ne yazdıysa hepsi de ahlâki ve içtimai bir noktaya getirilip işlem görmüştür. Ayaz efendi, ahlâkçı ve düşünür bir ediptir. Buna kuşku yok. Ünlü şair, gazeteci Sait Rami, 1907 yılında İshaki için yazdığı makalelerin birinde, “Ayaz efendi gibi seyrek rastlanan bir edip ve muharririn, az bulunan bir şahsın her zaman için varoluşu bizim Tatar halkımız için her dakikada gereklidir.” diyerek onu edebileştirmiştir. Alimcan İbrahim de inkılabı kadar ve ondan sonra da yazdığı ilmi çalışmalarında, siyasi ve içtimai meseleler üzerinde İshaki ile tamamiyle karşı fikirde oldu ise de onu “Büyük ve mümtaz” bir yazar olarak tanımıştır. Ünlü edebiyat âlimi A. Sadi, *Tatar Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde İshaki'nin edebi kişiliğine, yazarlık hizmetlerine 20 sayfaya yakın yer ayırmıştır. Gerek Sadi, C. Velidi, Alimcan İbrahim, gerekse başkaları olsun, A. İshaki'nin edebi kişiliğine ve muharrirlik hizmetlerine daima tarafsız yönden yaklaşarak değerlendirmişler, başarılarını göstermekle birlikte, başarısızlıklarını da tenkit etmişlerdir (Musabay 1979: 36-37).

Sadece Tatar Türkleri için değil, bütün Türk halklarının kurtuluşu için mücadele eden Ayaz İshaki için yukarıda söylenenler sadece bir özetdir. Kültürel birikimini kendi kaynaklarından ziyade Türkiye'deki kaynaklara ulaşarak edinen Ayaz İshaki, kendi ağzından bu ruhsal gelişimini şu şekilde aktarır:

“Bendeniz şu hususiyetlere malik olan Türk Tatar edebiyatının bir muharriri, edibi, dramaturguyum. Büyük Türk milletinin bir dalının edebiyatı olan edebiyatımızı, Türkiye Türklerine tanıtmak ve onların hususiyetlerine dikkati celbetmek için epeyce

emek sarfetmişsem de Türkiye son devirlerde fena filecnebîlik (Yabancı etkisi altında kaybolmuş) hastalığıyla malû olarak millî benliğinden uzaklaştığından, bu emeklerim boşa gitmiştir. Lakin ben Türkiye’de, bu senelerde hâkim olan şu karışık hâleti ruhiye geçecek bir hastalık diye itikad ettiğimden, istikbalde Türkiye Türkleri meyanında kendi kendini aramak, özlüğünü bulmak cereyanlarının doğacağına ve bu ayrı ülkelerde yerli renklerde meydana gelen Türk dalları edebiyatının yekpare bir Türk Edebiyatı haline sokulacağına eminim” (İshaki 1979: 254).

Böyle bir fikir dünyasına sahip yazarın, devir-edebiyat ilişkisi bağlamında çözümlenecek eseri olan *Üyge Taba* romanı, bir yöneliş/öze dönüşü ifade eder. “Ev”inden ayrı geçirdiği onca yıldan sonra evine dönen bir generalin hikâyesi olan roman bir yöneliş ifade eder. Ev, dar anlamda insanın aidiyet duygusu hissettiği içtenlik mekânı, geniş anlamda “Turan” arzusudur. Orhan Söylemez: “*Bu kelimede bir yönelme, bir ülkü, bir amaç için adım atma; ama henüz gerçekleştirilememiş durumu söz konusudur*” (Söylemez 2005: 133). der. Bu yöneliş bireyin kaybettiği millî ve dinî değerlerinedir. Miralay, romanda kimliksizleştirme siyasetine uğrayan kendisi gibi milyonlarca Türk’ün temsilcisi konumundadır. Roman üzerine yapılacak yorumlar bu doğrultuda sadece Miralay’ın değil, diğer Türk haklarının durumunu da ortaya koyar.

Yok Edilmek İstenen “Kendilik” ve Türk/Türklük Algısı

Birey içinde doğduğu topraklarla arasında kurduğu ontolojik bağ ile kendilik değerinin farkına varır. Ayaz İshaki, *Üyge Taba* romanında kendilik değeri kaybettirilmek ve toprakları ile bağlantısı kesilmek istenen Miralay Demir Ali ve diğer Türk askerlerinin direniş/varoluş öyküsünü anlatır. Rusların 1552 yılında Kazan’a girmesi ile bölgede yaşayan halkın talihi değişir. Zamanla Türkistan’ı yayılmacı siyaseti için ana karargâh seçen Ruslar, bölge halkını da siyasi emelleri doğrultusunda dilediği gibi kullanmıştır. Romanın başkişisi Miralay Demir Ali ile Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar ve Azeriler Rus ordusunda görevli askerlerdir. Millî kimlikleri ellerinden alınan askerler, Aytmatov’un deyişle başlarına “*ideolojik şire*”¹ (Aytmatov-Şahanov 2000: 148) geçirilerek mankurtlaştırılmak istenirler.

¹ Muhtar Avezov ve Cengiz Aytmatov’un itiraflar şeklinde yazdıkları *Kuz Başındaki Avcının Çığılı* kitabında geçen “ideolojik şire” söz grubu ile anlatılmak istenen mankurtlaştırma siyasetidir. Aytmatov bir söyleşisinde mankurt kavramını niçin kullandığını şu şekilde açıklar; Bildiğiniz gibi bu “mankurt” efsanesini bir romanımda anlattım; ama laf olsun diye değil, bugünkü siyasi hayatla bağdaştırarak... Eskiden aslını unutmuş, robotlaştırılmış insanlara “mankurt” denirdi. Bugün de aynı şekilde duygusuzlaştırılmış kökünden koparılmış, neyi niçin yaptığını bilmeyen ve kendisine verilen emirleri hiç düşünmeden uygulayan insanlar da bir çeşit “mankurt”tur. Türk Cumhuriyetlerinde hâlâ “mankurtların” bulunup bulunmadığına gelince; vardır şüphesiz. Ama ne kadar olduklarını kestirmek pek kolay değil. (Ali İhsan Kolcu, *Cengiz Aytmatov Üzerine Yazılar*, Salkım Söğüt Yayınları, Erzurum, 2008, s. 75.) Ayrıca Cengiz Aytmatov, *Gün olur Asra Bedel* adlı eserinde Mankurtlaştırma ile ilgili şöyle bir hikâye de anlatır; “Sarı Özbek’i işgal eden düşmanlar tutsaklara korkunç işkenceler yaparlarmış. İnsanın hafızasını yitirmesine, deli olmasına yol açan bir işkence usulleri varmış. Önce esirin başını

Ruslar, Türk topraklarına girince Miralay Demir Ali haritaya bakar ve Türk şehirlerini seyrederek: “Haritada Bağdat’ı, Musul’u, Erzurum’u, Trabzon’u gördü. Murad çayı, Fırat, Dicle, Van Gölü onun gözü önünde canlandılar.”² Bu topraklar ile arasında kurduğu duygusal bağ onda bir farkındalık sürecinin başlamasına yol açar:

“Aydın ışığıyla aydınlanmış caminin top mermisiyle delinmiş mihrabı kör bir adam bakışıyla Miralay’ı seyrediyordu. Caminin yarı uçmuş minaresi, harpte kolu kopmuş bir adam gibi, güya sallanıyor ve güya Miralay’ı göstererek bir şeyler söylüyordu. Caminin etrafındaki yanmış, yıkılmış ve damları çökmüş Türk evleri ve Türk yuvaları da Miralay’ın karşısında yarasının acısıyla ağlar, inler ve dert yanar gibi görünüyorlardı.” (s. 10)

Eşyanın kişileştirilerek anlatılması, Miralay’ın vicdanında açılan derin yaraya işaret eder. Kendi emriyle kendi topraklarının ve kendi kutsalının yıkılmasına neden olan Miralay’da millî uyanışla birlikte dinî uyanış da gerçekleşir: “Kim bilir şu minare, yüzyıllardan beri ezan sesini semalara yükselten şu minare, belki de benim emrimle atılan topla yaralanmıştır.” (s. 10) Bağlı bulunduğu Rus ordusunda dinî kimliğini de yitiren Miralay’ı minarenin yerle bir olması derinden sarsar. İç monologla ruhsal çatışması verilen Miralay, kendi kültürüne ve kendi değerlerine yabancılaştırıldığına farkına varır. Miralay’ın yaşadığı kültürel kopukluk aslında bilinçli yürütülen Ruslaştırma siyasetinin yarattığı yabancılaşmadır.

İlminskiy önderliğinde yürütülen Ruslaştırma çabaları neticesinde birçok Türk kendi köklerinden koparılır. Yeni yaratılmak istenen Sovyet insanının dili Rusça, dini Hıristiyanlık ve kültürü Rus kültürü olacaktır: bu doğrultuda ideolojik bir köleleştirme başlar. Kırgız yazar Tölögön Kasimbekov önemli tarihsel romanı *Kırılan Kılıç*’ta “*Rus efendiler geldiler*” (Kasimbekov 2003: 6). Sözünü birçok yerde tekrar eder. Rusların “efendi” olduğu algısı Türk halkları üzerinde yürütülen köleleştirme anlayışının tezahürüdür. Hegel’in *Köle-Efendi Diyalektiği*’nde

kazır, saçları tek tek kökünden çıkarırlarmış. Bunu yaparken usta bir kasap oracıkta bir deveyi yatırıp keser, derisini yüzermiş. Sonra bu deriyi parçalara ayırır, taze taze esirin kan içinde olan kazınmış başına sımsıkı sararlanmış. Böyle bir işkenceye maruz kalan tutsak ya acılar içinde kıvrılarak ölür, ya da hafızasını tamamen yitiren, ölüncüye kadar geçmişini hatırlamayan bir “mankurt”, yani geçmişini bilmeyen bir köle olurmuş. Bundan sonra deri geçirilen tutsağın boynuna başını yere sürmesin diye bir kütük ya da tahta bağlar, yürek parçalayan çöğlükleri duyulmasın diye uzak, ıssız bir yere götürürler, elleri ayakları bağlı, aç susuz güneşin altında öylece birkaç gün bırakırlarmış. Sarı-Özek’in kızgın güneşine “mankurt” olmaları için bırakılan tutsakların çoğu ölür, beş-altı kişiden ancak bir ya da ikisi sağ kalmış. Onları öldüren açlık ya da susuzluk değil, başlarına geçirilen soğumamış deve derisinin güneşte kuruyup büzülmesi, başlarını mengene gibi sıkıp dayanılmaz acılar vermesiymiş. Bu dayanılmaz acılar sonunda tutsak ya ölür, ya da aklını hafızasını yitirmiş. Bir “mankurt” kim olduğunu, hangi soydan, hangi kabileden geldiğini, anasını babasını bilmezmiş. İnsan olduğunun bile farkında değilmiş.” (Cengiz Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*. Çev. Refik Özdek. Ötügen Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 78).

² Alıntılar ve sayfa numaraları bu baskıya aittir. (Ayaz İshaki, *Üyge Tabı (Eve Doğru)*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1998, s. 10.)

söylediği gibi, efendilik ve kölelik mutlak roller değildir. Köle, varlığın verili yanlarını dönüştürerek efendinin isteklerine uygun hâle getirmekle yükümlüdür (Bumin 1998: 44). Romanda bu anlayış şu şekilde yansıtılır: “Biz hepimiz Rus bendeleri ve Rus esirleriyiz, Rus bayramında kurban kesilecek koyunlarız... Bütün halkımız, bütün müneverlerimiz, bütün askerlerimiz Rus bayramının kurbanları.” (s. 31) Miralay kendisini ve halkını kurbanlık koyuna benzeterek nasıl itibarsızlaştırdıklarını gösterir.

Romanda ayrıca, Miralay Demir Ali'nin gözüyle devrin siyasi, sosyal ve içtimai hayatı gözler önüne serilir. Türk bir babanın kızına Rusça mektup yazması, devir-edebiyat ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde Ruslaştırma faaliyetinin ne denli başarılı olduğunu gözler önüne serer: “O, mektubu neden Rusça yazıyordu? Pek güzel Türkçe yazmasını bildiği gibi kızı da iyi bir muallimden güzel Türkçe okumamış mı idi? Öyle ise baba ile evlat arasındaki en samimi mektuplaşmayı neden Rusça yapıyordu?” (s. 14) Bu soruların kafasını kurcaladığı başkişide millî bilinç uyanmaya başlar. Mektubunu Türkçe yazmaya koyulan Miralay, unutturulmaya çalışılan Türk diline yeniden sarılır. Bu dilsel farkındalık hâli, onda millî ve dinî uyanışın da hazırlayıcısı olacaktır.

Miralay'ın Farkındalık Süreci: Millî ve Dinî Uyanış

Farkındalık, bireyin var olma sürecinde kendilik değerlerini fark ettiği andan itibaren “bilinçlilik” sürecine girmesidir. Bu bilinçlilik hali, bireyi kendi olmaya doğru götüren ve ruhsal olarak erginleşerek bireyin tinsel doğumunu gerçekleştirmesine zemin hazırlar. Osho, bu farkındalık süreci için: bireyin kendi olma duygusunun, var olma halinin kendisi bir merkez yaratır ve bu durumun bireyde bir dinginlik, bir sessizlik ve bir içsel hâkimiyet merkezi olduğunu ve yaratılan bu merkezin içsel bir güç olduğunu söyler (Osho 2004: 34). Kişinin varoluşuyla birlikte içinde gizli olan, “Kişinin kendi varlığının farkındalığı temelde kendi benliğini kavraması ve öz-bilinci elde edebilmesi düzeyinde olur” (May 2013: 12). Miralay da yaşadığı ontolojik kopuş sürecinde gördükleri karşısında kendilik değerlerini anımsamış ve kendini sorgulayarak farkındalık sürecine girmiştir: “Bizimkiler kimdir? Düşman kimdir? Bu Miralay'ın beynini bir daha altüst etti. Biz kimiz? Düşman kimdir? Ben Miralay Demir Ali kimim?” (s. 11) soruları Miralayın özünü hatırladığının göstergesidir. Çünkü bireyin farkındalık edimi, yani benliğin uyanışı, “görünmez bir aşkın varlığa dönüş”ümünü hızlandırır (Laing 2012: 113). Miralay da bulunduğu yeri ve varoluşsal sorununu sorgulayarak bambaşka birine dönüşür. Bu dönüşüm Joseph Campbell'ın ayrılma-erginlenme-dönüş (Campbell 2000: 41) üçlemesinde kahramanın benliğinin uyanışıyla ilk aşama, yani ayrılma aşamasında artık maceraya hazır hale gelişidir.

Miralay'ın “kendiliğe çağrı” olarak da adlandırılabilir benliğinin uyanışı görsel ve işitsel olarak beş yolla gerçekleşir:

1. Türk köylerinin ve camilerinin bombalanması karşısında duyduğu şaşkınlık ve üzüntü,

2. Türk, gelenek ve göreneklerini yaşatan Avukat Ölmezoğlu ailesinin evinde geçirdiği zamanlar,
3. Rus komutanlar karşısında Türk kızlarının dansöz olarak oynatılması,
4. Leyla ile Mecnun opereti, Kaytarma dansı, Kırım dansı, Kafkas dansı (Lezgi dansı), Sait Remey'in "Tatar Uyuyor" ve Abdullah Tukay'ın "Sonuncu Ezan" şiirlerinin yarattığı millî romantik hava,
5. Erkan-ı Harbiye'de verilen gazetede yer alan makaledeki öze sesleniş.

Bu başlıklar etrafında değerlendirilecek olan "millî ve dinî uyanış" Miralay'ın kendini arayışı sonucu gerçekleşir. Türk köylerinin ve camilerin atılan bombalarla harabeye dönmesinin yarattığı travma sonucu kendini sorgulayan Miralay, yaşadığı varoluşsal boşluğu sığındığı Avukat Ölmezoğlu ailesinin evinde tamamlar. Ölmezoğlu Arslan Bey ve eşi, kızları Feride ve Zeynep ve oğlu İbrahim ile geçirdiği zamanlarda Miralay'ın, "Hafızasında artık nisyan külleriyle örtülmüş olan eski aile hayatını tekrar canlandır(ır)." (s. 27) Miralay'ın belleğinde hâlâ tazeliğini koruyan yaşanmışlıkların yeniden canlanması onu aşkın olana sürükler. Çünkü "Ev sayesinde anılarımızın büyük bir bölümü yerleşecek bir yer bulur" (Bachelard 2013: 38). Miralay'ın bir Türk ailesinde kendilik değerlerini keşfetmesi devrin yok edilmek istenen kimlik algısını da gözler önüne serer. Miralay gibi birçok Türk, aslından uzaklaştırılmak istenen, hafızasını tamamen yitiren, ölünceye kadar geçmişini hatırlamayan bir "mankurt", yani geçmişini bilmeyen bir köleye dönüştürülmek istenmiştir. Ancak bireyin yaşadığı bu ontolojik kopukluk, belleğinde hâlâ saklı duran millî değerlerin anımsanmasıyla giderilir. Ölmezoğlu ailesi, yaşattığı millî ve dinî gelenekleriyle bu anlamda, Miralay'ın uyanışını sağlamada önemlidir.

Miralay, Ölmezoğlu ailesinin evinde geçirdiği anlarda kendi "ben"ini keşfeder. Ölmezoğlu ailesinin kızlarından Esmâ piyanonun başına geçerek "Aksak Timur Marşı" nı çalmaya başlar: "Bu marşın kuvvet ve azameti Demir Ali'nin maneviyatını alt-üst etti. Onu gene bir Miralay yaptı. O artık süvari alayına kumanda etmekte idi. Aksak Timur'un askeri manevralarını hayalinde canlandırdı ve kendi askerine Rus üniforması değil, Harbiyede iken Timur'un harp tarihini okuduğu zaman gördüğü, Çağatay elbiselerini giydirmişti." (s. 29) Miralay'ın geçmiş ile şimdi arasında kurduğu bu zamansal bağ ondaki varoluşsal boşluğun dışı vurumudur. Farkındalık olgusuyla bu boşluğu tamamlama yoluna giden Miralay, kendinin ve halkının millî uyanışına zemin hazırlar.

Birey, ait olduğu kültürün örf adet ve geleneklerine sıkı sıkıya sarıldığında özünü yitirmez. Bu kültürel kodlar, bireyin varlık alanını genişletmesine olanak sağlayarak çağın ruhuna uygun hareket etmesine yol açar. Rusların baskıları neticesinde kendi halkına karşı savaşmak durumunda bırakılan Miralay, Ermenilerce satılmaları ve Rus komutanlar önünde Türk kızlarının dansöz olarak oynatılması karşısında içinde yavaş yavaş kaybolmaya başlayan Türklük duygusunun farkına varır: "Aldığımız haberlere göre Rusların işgalinde bulunan Türk vilayetlerindeki yetim ve dulların sayısı yirmi beş, otuz bin'e baliğ olmuş. (...) Ermeni gönüllüleri o yetim ve biçarelerimizi kafile kafile kılıçtan geçiriyorlar, kadın ve kızlarımızı tahkir ve telvis ediyorlar ve kızlarımızı şehirlere ve köylere getirip cariyeye ve metres olmak için

satıyorlar.” (s. 40) Varlık alanları tecavüze uğrayan Türk kızlarının içinde bulunduğu kaotik durum karşısında Miralay, kendini suçlu olarak görür. Miralay’ın yaşadığı bu yıkım ve üzüntü, içinde saklı duran millî heyecanın uyanmasına yol açar: “*Kalbinin bir köşesinde yıllardan beri dokunulmadan kalmış yalnız şu dakikalarda büyük bir galeyana ve taşkınlığa uyanmış olan milliyet duygusu ve Türk damarı artık harekete geçmişti. Bu yeni duygu onun uyumuş vicdanını kırbaçlamaya başladı.*” (s. 42) İçerde saklı duran “Türk damarı”nın harekete geçmesi hem yaşadığı anlık çöküntü, hem de dinlediği Türk ezgilerinin ruhunu uyandırmasıyla gerçekleşir. Miralay’ın uyanışıyla kendi gerçekliğinin farkına varır ve Türklük algısıyla kendini ontolojik olarak yeniden kurar.

Eve ya da Öze Dönüş

Dönüş, ontolojik olarak bireyin kendilik değerlerini keşfetmesiyle ve edimsel bir kavrayışla içsel bir yönelişle kendini ruhsal olarak tamamlamasıdır. Romanda olayların merkezinde bulunan başkişi Miralay da böyle bir yönelişle ruhsal olarak aydınlanır. Başkişi, kendisi ile birlikte diğer Türk askerlerinin, Rusların elinde bir oyuncağa dönüşmeleri karşısında tek kurtuluşun Türkiye’ye dönmek olduğunu anlar. Yıllardır üzerinde bulunan baskıdan da ancak bu yolla kurtulacaktır: “*Miralay Demir Ali, bu yeni yolu buluşundan o kadar memnundu ki kendisini yeni doğan bir çocuk gibi ter ü taze hissetti ve güzel rüyalar görmek üzere derin uykuya daldı.*” (s. 65) Başkişinin tinsel olarak yeniden doğumu, onun öz bilincini keşfetmesi ile gerçekleşir. Aidiyet duygusundan yoksun olarak yıllarca Ruslara hizmet eden Miralay, içsel bir yönelişle kendini bulur. Öz vatanına ve halkına yabancılaştırılmak istenmesine karşı kendi benini bulur. Kendisiyle birlikte etrafında da farkındalık yaratan başkişi, diğer Türk askerlerinin de içindeki millî heyecanın dışarı çıkmasına yol açar. Askerlere yönelik onlara Türk olduklarını hatırlatacak bir konuşma gerçekleştiren Miralay, “*Askerlerin millî ruhlarının yükseldiğini, yüreklerinin açıldığını, onların büsbütün başka insan halini aldıklarını görüp hayrette kal(ır).*” (s. 104) Türk olduğu unutturulmak istenen, Ruslaştırmaya çalışılan başkişi, kendisiyle birlikte askerlerin de kurtuluşunun mekân değiştirmekle gerçekleşeceğini bilir. Bu sebeple O kendisini takip eden Türk askerleriyle birlikte, “*Büyük Türk kurtuluş ve birliğine doğru!*” (s. 77) yola çıkar. Gittiği topraklar kardeş Türkiye’nin topraklarıdır. Burada onları bir Türk binbaşı ve Türk askerleri karşılar: “*Biz de sizin gibi Türküz. Düşmanla dört bir yandan ihata edilmiş Türkiye’nin bu ağır günlerinde sizinle beraber, sizin yanınızda bulunmak, anayurt uğrunda canımızı feda etmek için Rus safını bırakarak geldik. Hepimizin kabul edilmesini rica eder ve Türklük uğrunda ifa edilecek emirleri bekleriz.*” (s. 115) Miralay, Türk kimliğine kavuştuktan sonra evine yani özüne dönerek kendi edimini gerçekleştirir: “*Fakat ödenen bedel her zaman küçük değildir*” (Campbell 2000: 234). Miralay da bu bedeli ağır öder. Beraberindeki askerlerle Türkiye’ye kaçan Miralay, arkalarından Rusların ateş açmaları sonucu aldığı yaradan dolayı şehit düşer.

Onun direnişi, aynı zamanda halkının da Ruslaştırmaya karşı verdiği direnişle eşdeğerdir. Başkişi, “*Demek Türklük yolunda atmak istediğim adım, herkesin arzusu idi.*” (s. 76) söylemiyle direnişini ve çıktığı yolu herkesleştirir. Ayaz İshaki, bu anlamda kendi ideolojisini romana yansıtmıştır denilebilir. Ayaz İshaki de ömrü boyunca Türk’ün esaretten kurtuluşu için siyasi ve edebi yönden önemli mücadeleler vermiştir.

SONUÇ

Ayaz İshaki'nin kendi verdiği mücadeleden de izler taşıyan *Üyge Taba* romanı “Türklük” “Hürriyet”, “Bayrak”, “Vatan” gibi kavramlar etrafında düşünüldüğünde bir varoluş öyküsüdür. Miralay Demir Ali, Rus ordusunda görev yapmak durumunda bırakılan Türk askerlerinin sesidir. Ayaz İshaki'nin, Miralay karakterinde yarattığı millî ve dinî uyanış, kendi hayatı boyunca yürüttüğü siyasi mücadele ile de paralellik gösterir. Devir-edebiyat ilişkisi bağlamında bakıldığında Rusların Türk halkları üzerinde yürüttükleri sömürü, köleleştirme ve Ruslaştırma anlayışı da açıkça görülür. Türk halklarının varlık alanlarını çiğneyen Ruslar, onları özlerinden/köklerinden koparmak isterler. Ancak yazar romanın sonunda Miralay ve Türk askerlerinin Rus ordusundan kaçarak Türkiye'ye sığınmalarıyla Türk'ün asla özünü/kimliğini yitirmeyeceği mesajını verir.

SUMMARY

Ayaz İshaki is a writer who constituted the future envision of Tatars and reflected the soul of his age in his literary works. He is not only a talented author but also an intellectual who greatly contributed to the adventure of public existence. While spending most of his life in exile, he neither gave up writing nor the fight to help his country get rid of Russian oppression. In his short stories, novels and dramas, he narrates the wars, political conflicts and Russianise attempts of his age and raises a national awareness. The novel *Üyge Taba* (*Towards Home*), which will be analysed in terms of age-literature relation, is a work that includes the themes of national awareness and religious awakening. The novel narrates Miralay's, the protagonist, awakening while he works for Russian army and return to home after the bombing of Turkish villages and mosques. İshaki provides the awakening for the sense of Turkishness that is hidden in collective memory and reminds the essence to Turkish soldiers who participated in the Russian army. Miralay symbolizes the voice of Turkish people who are attempted by Russians to lose the self and convert to mankurt followers. His remembrance for essence and discovery of self worth is a hope for the Turkish. For this reason, Ayaz İshaki's character Miralay is symbolically universalised to reflect the soul of his age.

Ayaz İshaki identified himself with Miralay. The author, who devoted all his life to fight against Russianise, assimilation and enslavement, embarked his ideology on the character Miralay. In this sense, the events in the story are taken from the real life and the tragedies and instants of failure of an era are reflected.

KAYNAKLAR

- AKIŞ, Ali (1979). “Anılar: Anlatan Ayaz İshaki (1885-1919)”, *Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyetleri (100. Doğum Yılı Dolayısıyla)*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- AKÜZÜM, Feyzi (1979). “Doğumunun 100. Yıldönümü Münasebetiyle Merhum Ayaz İshaki İdilli” *Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyetleri (100. Doğum Yılı Dolayısıyla)*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- AYAZ İSHAKİ, Muhammed (1979). “Adülkayyum Nasırı Makalesinde Talebeliği”, *Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyetleri (100. Doğum Yılı Dolayısıyla)*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- AYAZ İSHAKİ, Muhammed (1979). “Ellinci Yıl Jübilesi”, *Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyetleri (100. Doğum Yılı Dolayısıyla)*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- AYTMATOV, Cengiz (1991). *Gün Olur Asra Bedel.* (çev. Refik Özdek), İstanbul: Ötüken Yay.
- BACHELARD, Gaston (2013). *Mekânın Poetikası.* (çev. Alp Tümertekin), İstanbul: İthaki Yay.
- BUMİN, Tülin (1998). *HEGEL Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi.* İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- ÇAĞATAY, Saadet (1979). “Ayaz İshaki'nin Tiyatro Eserlerinden Züleyha”, *Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyetleri (100. Doğum Yılı Dolayısıyla)*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- DEVLETŞİN, Timurbek (1979). “Türklerin Birliği ve Hürriyeti Uğrunda Yorulmak Bilmeyen Savaşı”, *Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyetleri (100. Doğum Yılı Dolayısıyla)*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- İSHAKİ, Ayaz (1998). *Üyge Tabı (Eve Doğru)*, İstanbul: Ötüken Yay.
- İSHAKİ, Ayaz (2009). *Hikâyeler (Seçmeler)*, (çev. Çulpan Zaripova Çetin-Hayati Yılmaz), Muğla: Muğla Üniversitesi Yay.
- İSHAKİ, Ayaz (2014). *İdil-Ural devleti*, Yayına haz. Bayram Kodaman, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- KAMALİEVA, Alsu (2009). *Romantik Milliyetçi Ayaz İshaki*, Ankara: Grafiker Yay.
- KASIMBEK, Tölögön (2003). *Kırılan Kılıç I (Han Sarayı)*, (Çev. İbrahim Atabey: Saadettin Koç), Ankara: Yargı Yay.
- KOLCU, Ali İhsan (2008). *Cengiz Aytmatov Üzerine Yazılar*, Erzurum: Salkım Söğüt Yay.
- LAING, R, D (2012). *Bölünmüş Benlik*, (çev. Ergün Akça), İstanbul: Pinhan Yay.
- MAY, Rollo (2013). *Yaratma Cesareti*, (çev. Alper Oysal), İstanbul: Metis Yay.
- MUSABAY, B. (1979). “Tatar Sovyet Basınında Ayaz İshaki” *Muhammed Ayaz İshaki Hayatı ve Faaliyetleri (100. Doğum Yılı Dolayısıyla)*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- OSHO, Bhagwan Shree Rajneesh (2004). *Farkındalık Dengeli Yaşamının Anahtarı*, (çev. Sangeet), İstanbul: Ganj Yay.
- SÖYLEMEZ, Orhan (2005). *Türk Dünyası Edebiyatları Roman I*, Ankara: Akçağ Yay.